

ANTON GOLOPENȚIA (2018). *Opere complete*, vol. III, *Literatură, estetică și filosofie*, ediție alcătuită și adnotată de prof. dr. Sanda Golopenția, București: Editura Enciclopedică, 806 p.

O nouă apariție a venit de curând să întregască seria Anton Golopenția *Opere complete*, apărută la Editura Enciclopedică. Volumul, al treilea al seriei, reunește numeroase texte, grupate prin natura tematicilor abordate sub titlul *Literatură, estetică și filosofie*. Dacă primele două volume au adunat între copertele lor textele de sociologie, statistică, demografie și geopolitică publicate de Anton Golopenția, ultimul volum cuprinde, în chip oarecum neașteptat, textele sale de literatură, estetică și filosofie. Dintre acestea, doar câteva eseuri și cronici au mai fost publicate, restul fiind inedite. Dacă însemnările de estetică și literatură datează de timpuriu (1925), cele de filosofie își fac apariția mai târziu (după anul 1936), când se poate observa și o orientare tot mai pronunțată înspre problematica socială și sociologie.

Personalitate științifică de prim rang a vieții românești interbelice, Anton Golopenția (1909–1951) impresionează atât prin pregătirea sa profesională (dublă licență – în drept, în anul 1930, și în filosofie, în anul 1933, apoi un doctorat obținut în Germania, în anul 1936), cât și prin polyvalența domeniilor în care și-a desfășurat activitatea: statistician (director al Institutului Central de Statistică), geopolitician (fondator al școlii românești de geopolitică și al revistei *Geopolitică și geoistorie*) și, nu în ultimul rând, sociolog, calitate în care a colaborat îndeaproape cu Dimitrie Gusti și a participat la campania monografică de la Cornova (1931). Henri H. Stahl îl considera drept cel mai dotat sociolog din câți au luat parte la campaniile monografice, el întrunind multe din calitățile celorlalți participanți: „filosof tot atât cât Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atât cât Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atât de abil ca și Octavian Neamțu” (*Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (1981). București: Minerva, 292). „Nu am mai avut niciodată parte de un ucenic atât de dotat, – notează Stahl – nu numai prin rapiditatea cu care înțelegea și stăpânea meseria, ci și prin ascuțimea gândirii lui, mereu deschis fiind spre orizonturi largi, cu scopuri de foarte lungă bătaie, spre un viitor de muncă, pe care de altfel avea să-l realizeze la un nivel de înaltă și multiplă erudiție” (*ibidem*).

Ilustrăm comentariul nostru cu două fotografii inedite, din arhiva Familiei Stahl, care îl prezintă pe Anton Golopenția în acești ani de început. În *Figura 1* este immortalizată „prima ieșire pe teren a lui A. Golopenția la Runcu”, jud. Gorj, în anul 1931” (adnotare ce-i aparține lui Henri H. Stahl). Împrejurările au fost acestea: în primăvara anului 1931, Henri H. Stahl a plecat împreună cu Constantin Brăiloiu la Runcu, în Gorj, luându-l cu ei și pe tânărul Anton Golopenția, ca să-l pună la curent cu „meșteșugurile investigatorului social”. „A fost de ajuns o săptămână de lucru – notează apoi H.H. Stahl (*ibidem*, 291–292) – ca Anton Golopenția să înțeleagă perfect despre ce era vorba și să facă dovada unui excepțional talent de investigator, căruia nu-i lipsea decât mai multă experiență și mai ales fixarea pe o problemă a lui, proprie, pentru ca să ajungă din urmă și apoi să-i și întrecă, pe cei mai buni dintre monografiști”.

În cea de a doua fotografie (figura 2) îi putem vedea pe „H.H. Stahl și A. Golopenția cu familia ing. Petrescu, lângă Tg. Jiu, la Bârsești”, jud. Gorj (1931). Adnotarea îi aparține tot lui Henri H. Stahl.

„*Revista română de sociologie*”, serie nouă, anul XXX, nr. 1–2, p. 159–171, București, 2019

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

Figura 1 – Anton Golopenția, prima ieșire în teren – Runcu (1930).

Figura 2 – H.H. Stahl, A. Golopenția și familia inginerului Petrescu, la Bârsești, Gorj.

Seria de volume *Opere complete* ilustrează această erudiție și preocupările multiple ale lui Anton Golopenția, cărora li se adaugă astăzi, prin noua apariție, o dimensiune nouă, mai puțin cunoscută, a marelui sociolog: interesul pentru literatură, estetică și filosofie. „Viitorul de muncă” al lui Anton Golopenția va fi din păcate prematur scurtat de prigoana comunistă, care, odată cu schimbarea regimului politic din România, a dus la arestarea (16 ianuarie 1950), urmată de moartea sa prematură, la doar 42 de ani (9 septembrie 1951).

Opera și viața lui Anton Golopenția au început să fie scoase la lumină după 1990, mai cu seamă prin munca susținută de recuperare depusă de Sanda Golopenția, fiica savantului român, ea însăși om de știință de faimă internațională, profesor emerit al Universității Brown din Statele Unite ale Americii. După o primă inițiativă colectivă, *Restituiri, Anton Golopenția* (1995), editor Ștefan Costea, București: Editura Ararat, 152 p., va urma *Ceasul misiunilor reale. Scrisori către Petru Comarnescu, Ștefania Cristescu (Golopenția), Dimitrie Gusti, Sabin Manuilă, Iacob Mihăilă, H. H. Stahl și Tudor Vianu* (1999), ediție îngrijită, introducere și note de Ștefania Golopenția, București: Editura Fundației Culturale Române, 344 p.) și mai multe volume îngrijite de Sanda Golopenția: *Ultima carte* (2001), un volum ce va include declarațiile din timpul anchetelor și scrisorile adresate familiei, din detenție (București: Editura Enciclopedică, 868 p.) și patru volume masive de corespondență primită și trimisă, *Rapsodia epistolară (1923–1950)* (vol. I, București: Editura Albatros, 2004, 494 p.; vol. II, București: Editura Enciclopedică, 2010, 704 p.; vol. III, București: Editura Enciclopedică, 2012, 762 p.; vol. IV, București: Editura Enciclopedică, 2014, 652 p.).

Ulterior, tot Sanda Golopenția va îngriji publicarea unei lucrări monumentale rezultate în urma cercetărilor întreprinse de autor în timpul războiului, *Români de la Est de Bug* (vol. I și vol. II, București: Editura Enciclopedică, 2006, 930 p. și, respectiv, 620 p.). Împreună cu Ruxandra Guțu Pelazza, Sanda Golopenția va mai publica *Îndreptar pentru tineret* (2015), un volum inedit, nefinalizat, bazat pe o seamă de texte disparate și schițe ale unei proiectate cărți, scrise de Golopenția în timpul șederii la Berlin (București: Editura Enciclopedică, 254 p.).

În paralel cu aceste apariții va fi demarată și seria *Operele complete*. Primul volum, va vedea lumina tiparului în anul 2000 (vol. II, *Statistică, demografie și geopolitică*, Editura Enciclopedică, CXVII+676 p.), urmat la doi ani distanță de următorul (vol. I, *Sociologie*, Editura Enciclopedică, CXXVII+684 p.). Până la apariția celui de-al treilea volum, puțini erau aceia care știau că Anton Golopenția a scris și pagini de literatură. Or, noua lectură înfățișează un personaj mult mai complex decât ne-am fi așteptat, întregind astfel nu numai opera, ci și portretul autorului.

Ca și cele două volume ce îl preced, noul volum al *Operele* se întinde pe mai multe sute de pagini. Dimensiunea impresionantă este inerentă acestei serii, ce își propune să înmănușeze întreaga operă a lui Anton Golopenția, înlesnind în felul acesta consultarea materialelor de către specialiști. În ajutorul cititorului vine introducerea semnată de editoarea ediției, Sanda Golopenția, o sinteză extrem de folositoare, care explică numeroasele aspecte ale prezentei ediții.

Încă din primele rânduri ale introducerii, noul volum este prezentat ca fiind „inima” seriei (p. 9). Într-adevăr, textele adunate în el, unele conținând elemente autobiografice, lasă să se întrevadă, pe lângă teme și domenii de interes ce punctează evoluția intelectuală a autorului, gândurile, trăirile și sentimentele acestuia. Pronunțatul caracter reflexiv al volumului al III-lea al *Operele* îl face să se asemene, ni se spune, cu volumul al II-lea al *Rapsodiei epistolare*.

Importanța volumului constă însă și în faptul că acesta deschide seria publicațiilor postume, inedite, ale lui Anton Golopenția. Din acest punct de vedere, el este „un volum prag”, ce încheie seria antumelor și deschide seria postumelor (p. 9). Eserile antume, publicate (cu o excepție) între anii 1931 și 1934, abordează două teme majore, ce pe alocuri se întrepătrund. Cea dintâi se referă la Germania anilor 1930, iar a doua privește realitatea socială românească din aceeași perioadă, cu o atenție aparte acordată rolului tineretului. Tema din urmă evidențiază interesul autorului pentru prezentul românesc, acele „cufundări pilduitoare în realitatea socială”, invocate în titlul unuia dintre studiile sale (1932). Textele postume se înscriu într-un interval de timp mai amplu, 1925–1937, ce, la rândul ei, poate fi împărțit în două perioade: prima, de la 16 ani până în momentul plecării la studii în Germania (1925–1933), iar cea de a doua, de la sosirea în Germania până la un an după revenirea în țară (1933–1937).

Trecerea de la antume la postume prilejuiește încorporarea în volum a mai multor documente biografice esențiale, unele noi. Printre acestea se numără *Nota secretă* a Consiliului Securității Statului din 1969, prin care se recunoaște arestarea nejustificată a lui Anton Golopenția în anul 1950, care a dus la moartea sa prematură, și *Memoriul* înaintat în anul 2016 de Mihail Cernea Academiei Române, prin care se propunea alegerea lui Anton Golopenția ca membru *post mortem* al acestei instituții. Este de asemenea inclusă și o listă, îmbogățită, a publicațiilor antume ale lui Anton Golopenția. Lista publicațiilor postume, suntem informați, urmează a fi publicată la încheierea seriei *Opere complete*, din care va mai face parte cel puțin un volum. Incluziunea și selecția acestor documente biografice nu este întâmplătoare, ci încărcată de înțeles. Sanda Golopenția explică: „Am considerat că prezenta rememorare a vieții și operei antume a lui Anton Golopenția trebuie să dea socoteală de contrastul dintre felul în care a fost suprimat și recunoașterea de care A. G. se bucură la aproape 70 de ani după moarte. Alăturarea documentelor întunecate (privind moartea în închisoare) cu cele luminoase (privind titlurile acordate *post mortem*) are pentru noi un sens simbolic. Ea este menită să sublinieze nu numai tristețele discrepante pe care le-au înregistrat, la fel cu cea a lui Anton Golopenția, viețile românești cu făptuirile lor în secolul XX, ci și felul în care aceste vieți pot ajunge să rodească în anii noștri” (p. 10).

Partea cea mai valoroasă a volumului o constituie, fără îndoială textele inedite din Arhiva Familiei Golopenția, această „*terra incognita*” (p. 10) a operei marelui sociolog. Numeroasele și lungile călătorii parcurse de acesta (de la Bozovici, satul natal al lui Anton Golopenția, la București, apoi de la București la Berlin, Leipzig sau Hamburg, unde pleacă la studii, iar ulterior înapoi la București, la reședința din strada Doctor Lister nr. 7, de unde vor fi salvate de la distrugere prin expedierea, după moartea sa, în Statele Unite, mai întâi în Ithaca, New York și în final în Providence, Rhode Island), ne reamintesc de fragilitatea materialelor de arhivă, dar și de răspunderea pe care o au cei ce își asumă povara conservării și valorificării acestora. Căci aceste texte ar fi rămas necunoscute și, cel mai probabil, ar fi sfârșit prin a fi distruse, dacă nu ar fi existat munca susținută de salvare, conservare, arhivare și, în cele din urmă, de valorificare, depusă de Sanda Golopenția. Strădania acesteia depășește, în multe privințe, simpla editare. Este o activitate istovitoare, nu doar de transcriere, ci și de reconstituire, bucată cu bucată, a contribuției pe care tatăl său a avut-o, sau ar fi putut-o avea, la dezvoltarea culturii naționale. Este un efort ce poate fi asemănat cu acela depus de un arheolog, atent la cele mai mici fragmente și indicii din trecut, iar în absența acestora, cu munca unui psiholog, ce întrevede dincolo de rândurile scrise direcții, intenții, dorințe și chiar speranțe neexprimate:

„Materialele postume cuprinse în volum au trebuit uneori reconstituite pornind de la însemnări dispartate, semănate prin caiete de note, scrise citeț sau ostenit pe fișe sau bucăți de hârtie, cu creionul sau cerneală. În unele cazuri (cum ar fi cel al *Îndreptarului pentru tineret*), planuri descoperite oportun au ghidat, în mare parte, operația de refacere. În altele, cum ar fi romanul, pe fișe neordonate și nenumerate, *Drum prin tinerețe*, am recurs la o editare consolidată, care nu contrazice planul unic foarte general de care am dispus. *Germania de azi* a fost configurată de noi, prin fragmente extrase din *Rapsodia epistolară*, iar *Fragmentarium*-ul e în întregime preluat din notele de lectură ale lui A. Golopenția (...). Strict autentice dacă le privim în amănunt, unele texte rămân astfel în continuare parțial necunoscute în ce privește asamblarea lor, care ar fi putut cunoaște, dacă ar fi fost efectuată de autor, trasee și aventuri devenite pentru totdeauna inaccesibile” (p. 11).

Postumele timpurii, din perioada 1925–1933, indică preocupările predominant literare (1925–1933) și de natură estetică (1925–1930) ale tânărului Golopenția. Ele cuprind chiar și câteva încercări literare cu un vădit caracter autobiografic, cum ar fi: schița *Mănușile* (1928) și fragmentele de roman *Nicolae Casian* (1927–1928) și *Drum prin tinerețe* (1928–1930). Dialogurile incluse în acestea din urmă par a fi în mare parte reale, arhiva personală a autorului cuprinzând „numeroase transcrieri <pe viu> ale unor conversații, la scurtă vreme după desfășurarea lor” (p. 17) – obicei ce-l prefigurează pe viitorul sociolog și investigator de teren. În *Drum prin tinerețe*, ce se dorește a fi „un volumaș al vieții cu sine însuși” (p. 258), „un roman în care să fie surprinsă curgerea vieții”, „sâmburele prețios al fiecărei vieți” (p. 284), apare menționată, de altfel pentru prima dată, „sociologia” (p. 259). Romanul corespunde unei perioade de căutări interioare, în care tânărul autor se îndepărtează de dreptul pe care

il studia, apropiindu-se tot mai mult de filosofie. Eserile scrise începând cu anul 1930 denotă o maturitate crescută și îndepărtarea treptată de literatură. Subiectele tratate, tot mai complexe, sunt ancorate în prezent: *Latinitatea noastră* (1930), *Discursul lui Brăneanu* (replică la un articol polemic al lui Nae Ionescu la adresa lui C. Rădulescu-Motru, 1930), *Mic tratat despre șeful de cabinet* (1932–1933), *Divertiment utopic* (1932–1933), *Ardelenii* (1933) ș.a. Categoria postumelor din prima tinerețe se încheie cu o serie de scrieri de estetică și teoria artei ce abordează subiecte din cele mai diverse (arhitectură, sculptură, pictură). Notele scrise de mână sunt adeseori ilustrate cu desene în creion, câteva fiind reproduse în ilustrațiile de la finalul volumului. Scrierile de debut arată, pe lângă deschiderea și elementul reflexiv accentuat ale tânărului Golopenția, și marea sensibilitate a acestuia, prefigurând totodată direcția pe care o va apuca în anii care vor veni.

În categoria postumelor din perioada 1934–1937 sunt incluse mai multe eseuri, proiecte și câteva volume. Despărțirea de țară ocazională o serie de reflecții concretizate în studii tot mai profunde. În eseu *Un sat prieten – Cornova* (1934), născut în urma experienței acumulate în campania monografică din anul 1931, atenția autorului se îndreaptă astfel către raporturile stabilite între monografiști și satul cercetat, de care se leagă afectiv, ajungându-le în timp prieten (p. 374). Sunt, de asemenea, incluse și trei proiecte inițiate de Anton Golopenția (unul privește situația studenților români din Germania și alte două, activitatea editorială românească), lunga listă a inițiativelor (proiectelor) propuse de acesta de-a lungul timpului urmând a fi completată în următorul volum al *Operelor*. Eserile *Rușinări* (1934), *Răspunderea cărturarilor tineri* (1935–1936), *Ce poate face tineretul în dezorientarea actuală a României* (1935–1936), *Unirea* (1935–1936) și *Răspunderea cărturarilor* (1937) abordează tema viitorului și a implicării tineretului în viața socială a țării, teme dezvoltate pe larg în volumul *Îndreptar pentru tineret* (1934–1936). Publicat pentru prima dată separat în anul 2015, acesta se regăsește în prezentul volum al *Operelor*, împreună cu introducerea redactată de Sanda Golopenția la acea dată, în care sunt explicate toate greutățile impuse de publicarea acestei lucrări neterminate. Alături de teza de doctorat *Die Information der Staatsführung und die überlieferte Soziologie* (Informarea conducerii statului și sociologia tradițională, 1936, vol. I al *Operelor*) și de *Rostul actual al sociologiei* (1937, vol. I al *Operelor*), volumul *Îndreptar pentru tineret* este una dintre cele trei lucrări fundamentale în care Anton Golopenția își definește programul de cărturar și cercetător. Textele, grupate sub titlul *Istoria culturii românești* (1934–1937), ar fi trebuit să facă parte dintr-un volum de sinteză, ce urma să fie inclus în colecția consacrată țărilor din sud-estul Europei, coordonată de Hans Freyer la Institutul de istorie a culturii și istorie universală de la Leipzig. Proiectul volumului fiind abandonat, unele texte au fost ulterior prelucrate în vederea transformării lor în prelegeri sau articole. Sub titlul *Germania de azi* (1933–1936) sunt grupate numeroase texte: note de călătorie, impresii, note de lectură, comentarii ș.a., din care nu lipsesc reflecțiile pe marginea situației politice și economice a țării. Intenția autorului era aceea ca, la întoarcerea în țară, să inițieze publicarea unei serii de cronici într-una din publicațiile vremii, pe care ulterior să le reunească într-un volum aparte, dedicat Germaniei. Din variate motive, inițiativa nu a fost însă dusă la bun sfârșit. În *Fragmentarium* (1934–1936) sunt incluse mai multe comentarii și reacții din caietele de lectură ale lui Anton Golopenția. Ele reprezintă „laboratorul de studiu și reflecție al lui A. G.” (p. 39). În completarea lor, în *Anexă* sunt reproduse *Sumarele caietelor de lectură...* (p. 771–783).

Volumul se încheie cu *Însemnări, pagini de jurnal* din perioada 1923–1937. Începute devreme, la doar 14 ani, însemnările diaristice se încheie la întoarcerea din Germania.

Ultimul volum al *Operelor complete* completează seria textelor cunoscute, scrise de Anton Golopenția, cu o serie întregă de texte până acum necunoscute, aflate în manuscris. Acestea vin să întregescă opera, dar mai cu seamă portretul marelui sociolog, care transpare din spatele textelor reflexive sau cu caracter autobiografic. Cititorul îi poate astfel afla lecturile, gândurile, planurile și proiectele de viitor, anvergura preocupărilor intelectuale, potențialul creator, trăirile care îl frământau, dar și marea sa sensibilitate sufletească.

Depășind cu mult obișnuita muncă de redactare, asamblarea și ordonarea fragmentelor manuscrise, scrise de mână pe foi și caiete dispartate, fac din acest volum un model în materie de editare și valorificare a unor texte inedite altoite la curentul Școlii sociologice de la București,

Sanda Golopenția impunând un standard greu de egalat. Scoaterea la lumină a acestor texte manuscrise este realizată, așa cum am fost obișnuiți, în cadrul unei ediții critice, în care grija față de text și intenția autorului sunt îmbinate cu grija față de cititorul contemporan. Prin consistentul studiu introductiv, prin suita de note, comentarii, anexe și ilustrații, acestuia i se dau informații detaliate legate de viața autorului, de contextul general și particular al creației sale, i se adaugă precizări interesante cu privire la circulația ideilor și i se descriu cu lux de amănunte soarta și transformările succesive ale materialelor. Acolo unde nu există certitudini, îngrijitoarea ediției emite ipoteze plauzibile, ce lasă loc unor precizări viitoare. Totul este ordonat, clasificat, explicat, analizat și interpretat, nimic nu este lăsat la voia întâmplării. Departe de a încheia seria *Operele complete*, noul volum anunță viitoare publicații. Urmează să i se alăture alte două volume: *Sociologie* (IV) și *Statistică, demografie și geopolitică* (V), precum și un volum aparte cu privire la *Populația României între 1700–1948*. Le așteptăm cu mare nerăbdare.

Irina Stahl,
Manuela Gheorghe

ELENA ZAMFIR, IULIANA PRECUPEȚU (COORD.). *Calitatea vieții. Un proiect pentru România* (2018). București: Editura Academiei Române, 415 p.

Calitatea vieții reprezintă o problemă socială, dar și o temă de cercetare cu multiple valențe teoretice, metodologice și aplicative, care-i preocupă în egală măsură pe specialiștii din domeniul științelor sociale și politice, interesați în identificarea și explicarea dimensiunilor variate și complexe ale acestui concept, definit și estimat printr-o serie de indicatori obiectivi și subiectivi. Ca problemă socială, calitatea vieții a fost și este o temă prioritară de cercetare în cadrul Institutului de Cercetare a Calității vieții (ICCV), fondat încă din anul 1990, sub egida Academiei Române, institut care a derulat de-a lungul timpului o serie de studii și cercetări valoroase privind stilul de viață al populației din România în condițiile tranziției, ca și diversele aspecte critice cu care se confruntă societatea românească în ultimii 30 de ani, cum ar fi: ocuparea și sursele de vulnerabilitate, locuirea, bugetul și nivelul de trai în gospodărie, starea de sănătate a populației, sărăcia și politicile de incluziune, starea educației, serviciile publice și de asistență socială etc.

Dintre aceste studii și volume, cel apărut în 2018 la prestigioasa editură a Academiei Române, cu titlul *Calitatea vieții. Un proiect pentru România*, sub conducerea prof. univ. dr. Elena Zamfir și dr. Iuliana Precupețu, reprezintă o contribuție de seamă la cunoașterea și derularea politicilor publice privind calitatea vieții, așa cum apar ele în strategiile guvernamentale elaborate în România postdecembristă. Volumul reunește un număr de 18 studii, cercetări și rapoarte dedicate diverselor domenii ale calității vieții, dar și direcțiile de dezvoltare în viitor pentru fiecare dintre acestea, la care au participat (în calitate de autori) 24 de cercetători din cadrul ICCV. Realizarea și publicarea acestui volum a impus un susținut efort științific, în primul rând din partea coordonatorilor, dar și a autorilor, care au reușit să aducă la un numitor comun diversele ipoteze, teorii și puncte de vedere vehiculate în literatura de specialitate din România, precum și din alte țări, și să facă explicită și comparabilă baza de date existentă în statisticile naționale și europene, rapoartele de cercetare și cercetări empirice, scenariile avansate privind direcțiile de dezvoltare în viitor etc.

Volumul nu își propune să realizeze un „inventar” (fie el și incomplet) al diverselor aspecte și fațete ce alcătuiesc calitatea vieții, ci încearcă și reușește să ofere o imagine completă de tip *diagnoză socială* a diferitelor aspecte ale calității vieții sociale, cum ar fi: locuirea, ocuparea, sărăcia, veniturile, educația, sănătatea, asistența și serviciile sociale, bunăstarea, satisfacția față de viață etc. În același timp, volumul se constituie și ca un tip de *prognoză socială*, întrucât propune regândirea și reorientarea obiectivelor și țințelor pentru un model de țară, din perspectiva strategiei 2016–2037, avansată spre creșterea calității vieții și stilurilor de viață în societatea românească.

În ciuda diversității de studii reunite, volumul are o structură logică clară, unitară și echilibrată, cuprinzând două părți distincte, care însă se armonizează și completează armonios, precum și două studii, unul *introdactiv*, dedicat analizei teoretice și explicative a calității vieții, și unul de *încheiere*, care include o retrospectivă a tematicii calității vieții în cadrul ICCV. Studiul introdactiv, intitulat *Calitatea vieții în strategiile de dezvoltare și etica acțiunii sociale* (autor: Elena Zamfir), are ca preambul o schemă teoretică de explicare a calității vieții, care este definită ca fiind „calitatea globală, sintetică, a tuturor condițiilor și sferelor din care se compune viața, raportată la gradul în care ea produce omului satisfacție” (p. 18). Iar componentele de bază ale calității vieții vizează calitatea sferei economice; calitatea structurii societății; calitatea muncii și a condițiilor de muncă; calitatea serviciilor publice, calitatea mediului uman și a relațiilor interpersonale; calitatea vieții de familie și a vecinătății, calitatea mediului ecologic-natural; climatul socio-moral general al vieții cotidiene (*ibidem*).

Autoarea consideră, pe bună dreptate, că „în dinamica calității vieții se întrepătrund patru domenii, relativ distincte, care se completează reciproc prin funcțiile lor specifice orientate spre dezvoltarea socială: economia, calitatea guvernării (rolul statului și funcțiile lui sociale), oamenii cu stilul lor individual de viață și calitatea spațiului comunitar” (p. 25). Chiar dacă în România, în perioada tranziției, acești factori cu rol de decizie au urmat trasee separate de dezvoltare, ei reprezintă indicatori de bază pentru evaluarea calității vieții. Relevând importanța unor indicatori *obiectivi* de estimare a calității vieții (venituri, ocupare, locuire, sărăcie, servicii, sănătate, educație etc.), autoarea evidențiază necesitatea cunoașterii și a indicatorilor *subiectivi*, care măsoară percepția oamenilor asupra propriei vieți, indicatori ce sunt foarte personalizați atunci când indivizii se gândesc la satisfacție, fericire, împlinire (p. 27). Mai mult, autoarea consideră că pentru o corectă estimare a calității vieții este nevoie de o analiză profundă a relației dintre *calitatea vieții, politicile publice și etica acțiunii sociale*, lipsa sau ignorarea acestora din urmă constituind unul dintre motivele de insatisfacție a populației față de instituțiile publice și politice, generată, în principal, de incoerența legislativă, de lipsa de transparență a deciziilor politice și de responsabilitate a decidenților politici, de creșterea imoralității, a corupției și a in justiției sociale. Or, din nefericire, „în România, pe toată perioada tranziției au lipsit din politicile publice preocupări explicite pentru reglementări morale (norme, principii, valori), cerute de acțiuni sociale responsabile” (p. 42), etica acțiunii sociale fiind o temă absentă în spațiul politicilor publice, ceea ce a condus, consideră autoarea, la deprecierea calității vieții, a justiției și a echității sociale, cu consecințe agravante asupra fenomenului de criză în economie, educație, sănătate, administrație publică etc.

Partea I a volumului de studii, intitulată *Dimensiunile calității vieții*, reunește șase studii și cercetări privind sistemul de educație din România, starea de sănătate a populației și resursele financiare și umane ale sistemului de sănătate românesc, ocuparea în România, condițiile de locuit și politicile de locuire și calitatea guvernării în România. Studiul privind *Analiza sistemului de educație din România, din perspectiva obiectivelor pe termen mediu și lung* (autor: Gabriela Neagu) se focalizează asupra impactului inegalităților economice, sociale și culturale dintre indivizi în fața sistemului educativ, având drept consecință excluderea totală sau prematură din sistemul de învățământ a unui număr important de copii de vârstă școlară din România, în special a celor proveniți din mediul rural (p. 68). Prin urmare, creșterea și adâncirea inegalităților socio-economice între diferitele categorii de populație din România, corelate cu infrastructura educațională precară și calitatea relativ scăzută a educației școlare au condus, la rândul lor, la schimbarea percepției publice asupra școlii în sens negativ, oamenii considerând că, în prezent, școala nu mai răspunde cerințelor de învățare, de formare de competențe și de asigurare a unui nivel de pregătire capabil să faciliteze integrarea socială și profesională a tinerilor (p. 71). Soluțiile propuse de autoare pentru optimizarea sistemului de educație vizează creșterea sensibilă a investițiilor în educație, concomitent cu trecerea de la educația centrată pe predare la cea centrată pe *învățare*, ca și promovarea unei educații inclusive la nivelul întregului sistem de învățământ românesc (p. 83).

Starea de sănătate a populației din România a reprezentat obiectul de cercetare al unui studiu întreprins de Iuliana Precupețu și Cosmina-Elena Pop, care reprezintă o diagramă veridică a stării de sănătate a populației, accentuându-se rolul determinant al unor factori sociali în actuala configurație a

sistemului de sănătate românesc și în profilul epidemiologic al populației. În pofida unor tendințe pozitive notabile, înregistrate mai ales în ultimele decenii, starea de sănătate rămâne o problemă socială nerezolvată de decidenții politici, care continuă să fie marcată de numeroase inegalități, atât la nivel teritorial, cât și între grupurile sociale, iar aceste inegalități au tendința de a se adânci în timp, mai ales în ceea ce privește grupurile vulnerabile (p. 118).

În completarea acestor constatări interesante vine și un alt studiu dedicat analizei resurselor financiare și umane pentru sistemul de sănătate din România (autor: Cristina Tomescu), unde se insistă asupra necesității creșterii finanțării sistemului de sănătate, atât prin finanțarea publică, cât și prin cea privată, accentul fiind pus pe utilizarea eficientă a acestor resurse, pe reducerea „scurgerilor” de resurse prin acte de corupție și înșelăciune, ca și printr-un control strict al cheltuielilor acestor resurse etc.

Starea de ocupare în România și politica ocupării este abordată de Simona Ilie și Ana-Maria Preoteasa, prin analiza ratei ocupării, agregată și pe forme contractuale, identificându-se astfel diversele surse de vulnerabilitate. Utilizând ca metodă de cercetare analiza secundară de date, seria de indicatori disponibili pe *site*-ul statistic național și european (INS, Eurostat), precum și o serie de informații recoltate dintr-un sondaj european privind condițiile de muncă (Eurofound), studiul reușește să identifice principalele surse de vulnerabilitate în politicile de ocupare, în funcție de contractul de muncă, nivelul salarial și condițiile de muncă, avansând, în final, o serie de propuneri și soluții de intervenție în politica ocupării din țara noastră, capabile să conducă la diminuarea acestor surse de vulnerabilitate, cum ar fi: creșterea ocupării salariale prin susținerea antreprenoriatelor mici și mijlocii, scăderea vârstei de contact a tinerilor cu piețele muncii, extinderea învățământului profesional, optimizarea calității locului de muncă, extinderea programelor de formare profesională și de reconversie continuă etc. (p. 162–163).

Un domeniu important al calității vieții, analizat în volumul de față, este cel referitor la condițiile de locuit și la calitatea locuirii (autor: Cosmin Briciu), capitol la care România înregistrează cele mai scăzute valori din Uniunea Europeană, chiar dacă, paradoxal, conform Recensământului din 2011, 98,27% dintre locuințe sunt în proprietate privată. Aceste cifre nu relevă însă presiunea extrem de ridicată a cererii de locuințe în mediul urban, mai ales în localitățile mari și în cele cu creștere economică, nici condițiile precare și calitatea scăzută a locuirii sau costurile ridicate ale acesteia, ori fenomenul zonelor marginalizate și problema persoanelor fără adăpost. În consecință, se impune o regândire radicală a politicilor de locuire, prin creșterea fondului de locuințe sociale, reabilitarea și valorificarea deplină și eficientă a fondului de locuințe existent, asigurarea unor stocuri de locuințe de urgență, stoparea evacuărilor forțate, crearea mai multor adăposturi de noapte și a unor programe de asistență și recuperare pentru „oamenii străzii”, regenerarea urbană a zonelor defavorizate și marginalizate etc. (p. 185–186).

Ultimul studiu din această parte a volumului tratează *Calitatea guvernării în România* (autori: Monica Marin, Adriana Neaguț, Claudia Petrescu, Iulian Stănescu, Manuela Sofia Stănculescu), accentul fiind pus pe calitatea administrației publice, considerată ca o precondiție pentru calitatea guvernării. Aceasta din urmă include capacitatea guvernului de a formula și implementa politici sociale, procesul prin care guvernele sunt selectate, monitorizate și înlocuite și respectul cetățenilor și al statului pentru instituțiile care guvernează interacțiunile sociale și economice dintre ei (p. 190). Deși datele prezentate în studiu atestă o îmbunătățire a calității guvernării în România, în perioada 1996–2013, țara noastră înregistrează încă valori scăzute cu privire la eficacitatea guvernării, stabilitatea politicii și controlul corupției. În același timp, eficiența guvernării este sensibil influențată de elaborarea și implementarea politicilor publice, de managementul resurselor umane și e-guvernarea, înțelegând ca un proces de îmbunătățire a serviciilor publice furnizate cetățenilor și de creștere a participării acestora la guvernare. Nu în ultimul rând, consideră autorii, promovarea eticii și a mecanismelor anticorupție trebuie să devină obiective prioritare pentru Guvernul României. Iar soluțiile propuse pentru optimizarea calității guvernării trebuie să se axeze pe: stimularea creării de parteneriate între administrația publică și actorii locali interesați, prin finanțarea, cu precădere, a proiectelor de dezvoltare derulate în parteneriat la nivel microregional și descentralizarea fiscală și administrativă, prin creșterea puterii autorităților publice locale.

Cea de-a doua parte a volumului analizează pe larg o serie de *indicatori obiectivi ai calității vieții în România*, identificând principalele probleme sociale critice cu care se confruntă societatea românească, între care cele privind sărăcia, inegalitatea veniturilor, consumul mediu scăzut, serviciile publice de asistență socială subfinanțate, care conturează imaginea unei societăți cu un standard de viață modest, chiar scăzut. Dintre aceste probleme sociale, *sărăcia* este analizată, în toate dimensiunile ei, în două studii: primul, intitulat *O analiză comparabilă a pragurilor de sărăcie* (autor: Adina Mihăilescu), iar cel de-al doilea, dedicat dinamicii sărăciei, *Sărăcia în România* (autor: Mihnea Preotesi). Utilizând ca metodă de cercetare metoda normativă, care oferă rigurozitate și obiectivitate în calcularea nivelurilor de consum, este analizat minimul de trai decent și de subzistență pentru o serie de categorii de familii (salariați cu doi copii în întreținere, urban și rural, cuplul de vârstnici din urban și rural). Concluzia este îngrijorătoare în ceea ce privește majoritatea familiilor, care au un consum ce se situează mult sub nivelul de trai minim decent. Mai mult, rata actuală a sărăciei în România este mare și în contextul UE, dar și comparativ cu grupul de țări foste comuniste, ea fiind generată, între altele, de: veniturile primare scăzute și de ocuparea precară, de precaritatea veniturilor bugetului central, dublată de precaritatea bugetelor locale (în special în localitățile rurale), de impactul scăzut al transformărilor sociale, de corupție, de ineficiența programelor sociale etc. (p. 276). În acest context, se impune adoptarea unor măsuri care pot contribui la reducerea sărăciei, cum ar fi: politici de stimulare a ocupării forței de muncă și a veniturilor obținute din muncă, reducerea impozitării pe forța de muncă, mai ales pe segmentul veniturilor mici, aplicarea unor principii ale justiției sociale în legislația muncii, fiscalitate, locuire, sănătate, educație, protecția socială etc.

Alte trei studii ale volumului de față abordează probleme ce țin de nivelul de trai și bugetul în gospodărie (autor: Simona Ilie), consumul mediu în România în perspectiva europeană (autor: Maria-Lavinia Ștefănescu) și inegalitățile de venituri (autori: Ionuț-Marian Anghel și Elena Tudor). Primul dintre acestea caracterizează dinamica riscului de sărăcie la impactul cu principalele categorii de venituri ale populației, caracteristicile sărăciei, aspectele deprinderii materiale și profilul bugetului de cheltuieli, concluzia fiind că nivelul sărăciei din România este puternic condiționat de veniturile salariale.

Cel de al doilea studiu relevă existența unei puternice dependențe între structura consumului și nivelul de sărăcie al unei țări, România situându-se pe ultimul loc (în 2005 și 2011) în privința consumului mediu pe locuitor, chiar dacă în anumite perioade a înregistrat o rată anuală de creștere a consumului mediu simțitor mai mare. Ultimul studiu arată în mod clar cum se prezintă inegalitățile de venituri din România, în comparație cu celelalte țări ale Uniunii Europene, datele prezentate și comentate evidențiind creșterea continuă, în România, a acestor inegalități. Iar direcțiile de acțiune care pot conduce la diminuarea acestor inegalități constau în creșterea ocupării salariale în sectorul agricol și în scăderea disparităților salariale existente, în prezent, între diferitele sectoare de activitate, precum și în taxarea progresivă a veniturilor mari din sectoarele financiare, telecomunicații, energie și industria extractivă, administrație publică și apărare.

Ultimul grupaj de studii inclus în acest volum abordează problema protecției și a asistenței sociale în România, în special a celei comunitare sau centrate pe familie și copii, ele realizând și o radiografie științifică a serviciilor sociale din România, caracterizate încă de o subfinanțare cronică din partea statului și de o lipsă de evaluare și monitorizare a persoanelor beneficiare de asistență. Modalitățile și formele de intervenție prin care serviciile sociale pot contribui la asigurarea unei calități a vieții decente, mai ales pentru grupurile și persoanele vulnerabile sau aflate în dificultate, sunt analizate pe larg în studiul intitulat *Spre un sistem integrat de servicii publice în asistența socială* (autor: Elena Zamfir), în care se pledează pentru dezvoltarea și în România a unui sistem integrat de servicii publice de asistență socială, complementar cu serviciile comunitare moderne existente în majoritatea statelor europene. Aceste servicii trebuie să reprezinte partea specializată a programelor de ajutor, având „o triplă funcție pentru beneficiar: de suport urgent în situațiile de criză/dificultate, de recuperare în timp și de prevenire sau reducere a riscurilor viitoare” (p. 310). Din nefericire, în România, absența unui pachet integral de servicii specializate pentru prevenirea și reducerea riscurilor sociale a avut drept consecință gravă creșterea rapidă a unor inegalități sociale profunde și multiplicarea riscurilor de sărăcie pentru o masă importantă a populației. De aceea, direcțiile de acțiune viitoare referitoare la prevenirea marginalizării și a excluziunii sociale vor trebui orientate,

prioritar, spre creșterea calității și funcționalității serviciilor sociale *integrate* și de asistență, care pot apropia, treptat, România de standardele europene ale țărilor dezvoltate, cu tradiție pentru creșterea calității vieții.

Un alt studiu, complementar cu cel anterior, încearcă și reușește să identifice *Direcțiile în protecția socială* (autori: Simona Ilie, Sorin Căce), în care se face o retrospectivă a evoluției diferitelor modele de protecție socială experimentate de-a lungul timpului într-o serie de țări din întreaga lume. De asemenea, studiul aduce în discuție posibilele opțiuni pentru un model al statului bunăstării și în România, evidențiind ca direcții de acțiune posibile reconstrucția coerenței sociale și realizarea unui echilibru regional al dezvoltării. Aceste deziderate sunt reluate și în studiul privind „beneficiile sociale” (autori: Daniel Arpinte, Sorin Căce, Alexandra Deliu), în care sunt evaluate științific cheltuielile guvernamentale destinate protecției sociale a populației, comparativ cu același tip de cheltuieli alocate asistenței sociale, concluzia fiind aceea că nivelul redus al finanțării sistemului de beneficii de asistență socială se reflectă în eficiența redusă a sistemului de protecție și incluziune socială a persoanelor vulnerabile, astfel încât categorii largi de persoane primesc un suport insuficient pentru a duce un trai decent. În vederea diminuării acestor disparități, se impune adoptarea unor măsuri legislative care să vizeze, în principal: modernizarea și informatizarea sistemului actual de evidență a beneficiarilor de asistență socială, extinderea formelor de suport non-monetar pentru categorii vulnerabile social, expuse riscului dependenței de beneficii, redefinirea formelor de suport pentru copii și pentru familiile cu copii, ca și simplificarea accesului la beneficii de asistență socială (p. 303–304). Imaginea despre modul cum funcționează asistența socială în România este prezentată într-un studiu dedicat persoanelor vârstnice (autori: Mariana Stanciu și Adina Mihăilescu), în care sunt analizate problemele vârstnicilor și formele de suport prin sistemul public de pensii, sistemul de asistență socială și cel de servicii medicale. Întrucât calitatea vieții persoanelor vârstnice depinde fundamental de nivelul de finanțare existent, politicile de protecție și asistență socială a persoanelor vârstnice din România vizează trei dimensiuni principale: protejarea venitului, îngrijirea medicală și asistența în vederea integrării sociale (p. 341).

Finalul acestui volum include două studii complementare, care radiografiază evoluția tematicii calității vieții în literatura și cercetările sociologice din România și diverse țări (autor: acad. prof. dr. Cătălin Zamfir), evaluând, totodată, activitatea Institutului de Cercetare a Calității Vieții (ICCV) și temele de cercetare derulate de acest prestigios institut academic, de la înființarea lui, în ianuarie 1990, până în prezent (autori: Cătălin Zamfir și Alin Casapu). Lectura acestor studii relevă faptul că, încă de la sfârșitul anilor '70, în România a fost lansat, pentru prima dată, un program de cercetare pe tema calității vieții și a stilurilor de viață, organizat de prof. dr. Cătălin Zamfir, bazat pe o participare voluntară, la care au aderat și o serie de sociologi, fiind întreprinse o serie de cercetări empirice, dar și de studii teoretice și metodologice, consemnate într-o serie de publicații. Aceste preocupări constante pentru cunoașterea și cercetarea temei calității vieții vor dobândi și o recunoaștere instituțională prin înființarea ICCV, în anul 1990, institut care a lansat chiar de la începutul activității sale trei programe majore, axate prioritar pe: diagnoza calității vieții, standardul de viață și estimarea sărăciei și politici sociale de promovare a calității vieții. Acest institut, care în opinia autorilor studiului este singurul institut din lume cu acest profil, cu o orientare multidisciplinară (sociologie, economie, psihologie socială, istorie, asistență socială etc.), s-a bazat pe o nouă paradigmă, și anume *schimbarea socială proiectată*, având ca obiective științifice fundamentale: „diagnoza opțiunilor strategice, monitorizarea și evaluarea problemelor societății românești și a procesului istoric al României” (p. 385), ca și politicile sociale de promovare a calității vieții ce vizează ocuparea, veniturile, locuirea, sărăcia, educația, sănătatea, situația copiilor, vârstnicilor și a romilor. Toate aceste deziderate teoretice nu se pot însă realiza în condițiile unei subfinanțări cronice a cercetării, ale birocratizării excesive și ale menținerii unor criterii distorsionate de evaluare a activității institutelor din Academia Română (p. 388). De aceea, este crucial ca „Academia Română să-și asume un set de proiecte prioritare de interes național și să acționeze pentru obținerea finanțării lor” (p. 389).

Studiile reunite în cadrul acestui volum sunt redactate într-un stil științific elevat, dar accesibil lecturii, fiind însoțite de o iconografie lămuritoare și convingătoare (tabele, grafice, diagrame) și bazate pe o solidă, bogată și diversificată bibliografie de specialitate din literatura din țară și

străinătate. Ele conțin o serie de contribuții științifice notabile ale autorilor, incluzând multe observații și note personale originale, care atestă, pe lângă serioasa lor pregătire profesională, și un profund spirit critic și de deontologie profesională. Reprezentând un reper științific valoros dedicat analizei problematicii complexe a calității vieții în România, volumul conține suficiente repere tematice și aplicative extrem de utile pentru specialiștii din domeniul științelor sociale, dar și pentru decidenții politici abilitați cu elaborarea politicilor de promovare a calității vieții și a protecției sociale, constituind un ghid explicativ pentru toți cei interesați de cunoașterea acestor probleme.

Dan Banciu

ALINA BÂRGĂOANU. (2018). *#Fakenews. Noua cursă a înarmării*. București: Editura Evrika, 252 p.

Volumul abordează problematica *fake news* sau a practicilor de dezinformare digitală, o temă care se dezbate intens în literatura de specialitate (comunicare politică, *media studies*, analiza de discurs ș. a.) și în spațiul public. Cercetări recente în domeniu constată că *fake news* indică instrumentalizarea discursului public în forme specifice, cu „implicații pentru pluralism, piața ideilor și funcționarea adecvată a democrației” (Brummette et al., 2018, p. 498). Pentru unii autori, practicile de tip *fake news* s-au dezvoltat „într-un context de criză generalizată” (Mercier, 2018, p. 6) a încrederii în discursul public și al unui climat de îndoială și/sau de contestare a condițiilor de dezbatere democratică, acest context fiind întreținut prin retorici populiste, ideologizante și reduționiste. De aceea, potrivit lui Mercier (2018), proliferarea *fake news* via dispozitivele tehnodigitale ar releva, în cele din urmă, o responsabilitate colectivă în ceea ce privește combaterea acestui fenomen.

Prin urmare, apariția acestei cărți în spațiul românesc este binevenită, ea adresându-se nu doar specialiștilor, ci și publicului mai larg, interesat să înțeleagă fenomenul dezinformării în contextul schimbărilor tehnologice, geopolitice și socio-economice.

Volumul pornește de la premisa potrivit căreia cultura digitală și, corespunzător, practicile convergenței media influențează substanțial formarea relațiilor sociale, comunicarea interpersonală și comunicarea publică, practicile comunicaționale și organizaționale, creează noi limbaje și reprezentări despre viața privată, cotidiană și spațiul public, instituie clișaje sociale și culturale sau schimbă chiar sensul unor cuvinte emblematice („adevăr”) (Bârgăoanu, p. 29). Considerând acest context, volumul abordează într-o manieră analitică și în același timp contextuală fenomenul dezinformării, fiind utilizate elemente relevante pentru istoria și teoriile comunicării în relație cu tipuri de transformări geopolitice și tehnologice. Astfel, una dintre afirmațiile aprofundate de autoare pe parcursul lucrării este că asistăm, de fapt, la „cuplarea unor fenomene mai vechi – propagandă, minciună, dezinformare, zvonuri – cu o nouă infrastructură tehnologică, de amplificare exponențială, cu un nou ecosistem, ale cărui componente sunt platformele digitale, tehnologiile bazate pe Internet, algoritmi, metadate, motoare de căutare și, mai nou, tehnologiile reunite sub denumirea de inteligență artificială” (p. 133).

În prima parte a volumului, autoarea prezintă evoluția tehnologiei digitale care a dus la creșterea decalajului dintre metropole digitale și periferii analogice, la apariția „noilor despoți globali”, cum ar fi Google, Facebook sau Youtube, și la dezinformarea 2.0, în care oamenii nu sunt influențați doar de alți oameni, ci și de o serie de algoritmi care exprimă diverse logici de instrumentalizare a comunicării. Pe această bază, autoarea subliniază că termenul *fake news* este dificil de definit, iar traducerea sa în limba română ca „știri false” sau „știri contrafăcute” poate crea și mai multă confuzie. Deși acest termen există în vocabularul limbii engleze încă din secolul al XIX-lea, abia în ultimii ani a devenit consacrat ca termen-umbrelă (alături de termeni precum *post-adevăr*) pentru a identifica și explica diverse practici de difuzare a unor conținuturi care generează

dezinformare și interpretări reduționiste. *Fake news* nu reprezintă întotdeauna știri false, ci pot fi o combinație strategică de informații adevărate (care pot fi verificate) și informații false, dar prezentate într-o manieră care le fac plauzibile, deci aparent adevărate. De aceea, există „multe *fake news*-uri care circulă în legătură cu... *fake news*” (p. 136).

Autoarea propune folosirea termenului „dezinformare 2.0”, distinct de dezinformarea clasică prin desemnarea utilizării tehnologiei în vederea influențării modului de a gândi (și a se comporta) al oamenilor prin construcția unor reprezentări distorsionate ale evenimentelor și acțiunilor. Chiar și acest ultim termen ridică probleme teoretice, deoarece dezinformarea presupune intenție, iar conținutul comunicării pe rețelele sociale *online* este distribuit și amplificat de algoritmi pe baza metadatelor (p. 133). Potrivit lui Luciano Floridi (2014), autor pe care autoarea îl citează, asistăm la estomparea granițelor dintre realitate și virtualitate, dintre om, mașină și natură și aflăm că inteligența artificială ar fi instaurat tranziția de la *entități* (umane sau artificiale) la *interacțiunile* dintre entități umane sau artificiale (p. 132). Dacă teoriile clasice susțineau că oamenii sunt influențați de alți oameni, noile canale de comunicare pun în mișcare oamenii prin „algoritmi, metadata, *script*-uri conversaționale preprogramate și semiautomatizate (*bots*)” – p. 173. Rețelele sociale *online* nu sunt surse de informații, însă pe baza amprentelor noastre digitale ele ne pot influența cu ajutorul algoritmilor. Deși întrebarea „Ce este Facebook?”, adresată lui Mark Zuckerberg (proprietarul rețelei sociale) de un senator american, pare naivă, această rețea socială *online* este un „obiect neidentificat”, pentru că prezintă trăsăturile unei companii media, dar și ale unei infrastructuri de comunicare (p. 186). Dacă ar fi un *publisher*, ar trebui să răspundă de conținutul găzduit; dacă nu, responsabili sunt doar cei care au generat conținutul. Prin urmare, răspunsul la această întrebare poate avea consecințe juridice notabile.

Un alt aspect care merită atenția cercetătorilor și pe care autoarea îl dezvoltă în această carte se referă la impactul rețelelor sociale *online* asupra emoțiilor utilizatorilor. Într-o cultură a convergenței media, se redescoperă relevanța tiparelor emoționale, de atenție și de comportament (de unde, și automatizarea emoțiilor și conversațiilor, p. 199). Analizând o serie de exemple, autoarea consideră că nu poate fi subestimat rolul rețelelor Facebook, Youtube sau Twitter în „accentuarea polarizării, în pulverizarea tronsonului de mijloc al societății”, în radicalizarea opiniilor și transformarea unora dintre utilizatori într-o voce „indignată, furioasă și intransigentă” (p. 220). Mai mult, pe Facebook au loc fenomene de viralizare, contagiune și contaminare, determinate atât de comportamentul nostru digital, cât și de tehnologie, cum ar fi algoritmii care încurajează și amplifică interacțiunea *online*. Aceste considerații ne amintesc de caracteristicile mulțimii, care, în perspectiva lui Gustave Le Bon (1895/1990), este iritabilă, impulsivă, sugestionabilă, autoritară și intolerantă: „Ea [mulțimea] este deci sclava impulsurilor primite. Individul izolat poate fi supus aceluiași stimuli ca omul mulțimii: cum rațiunea îi arată neajunsurile cedării, el nu va ceda. Acest fenomen se poate defini din punct de vedere fiziologic, spunând că individul izolat are aptitudinea de a-și domina reflexele, pe când mulțimii îi lipsește această aptitudine” – G. Le Bon (1990). *Psihologia maselor*. București: Anima, 19). Această înțelegere psihosocială a comportamentului în mulțime poate constitui o premisă utilă pentru analiza mecanismelor de formare a opiniei *via* rețelele sociale *online*.

Potrivit autoarei, „rațiunea nu se viralizează, furia da!” (p. 230), iar sub influența noilor medii actorii sociali pot să fie dominați de emoții, până la a nu mai avea deschiderea necesară pentru a nuanța, a prezenta o perspectivă analitică, *sine ira et studio*, asupra faptelor. Iar în acest context, *influencer*-ii, o categorie emergentă de lideri de opinie, par să fie cei care joacă un rol din ce în ce mai important în formarea opiniei publice, de unde necesitatea de a crește calitatea nivelului dezbaterilor publice. Însă, chiar și în contextul ridicării calității ecosistemului informațional, „prezența noastră că vom recunoaște *fake news* este ușor arogantă” (p. 227). Totuși, susține, pertinent, autoarea, nu ar trebui să cădem într-un „pesimism 2.0”, ci să vedem în acest context o oportunitate benefică pentru dezvoltare, pentru o nouă formă de solidaritate, articulată nu în jurul unor hiperemoții, ci plecând de la dezbateri publice și de la gândirea critică.

Valeriu Frunzaru

BIBLIOGRAFIE

1. Brummette, John, DiStasio, Marcia, Vafeiadis, Michail, Messner Marcus (2018). Read All About It: The Politicization of 'Fake News' on Twitter, în *Journalism & Mass Communication Quarterly*, vol. 95(2), 497–517, DOI: 10.1177/1077699018769906 <http://journals.sagepub.com/home/jmq>
2. Mercier, Armand (2018). *Fake news et post-verité: 20 textes pour comprendre et combattre la menace*, The Conversation ebook, în parteneriat cu CREM, Université de Lorraine, iunie 2018.

